

ՄԱՏԵՆԱԽՈՍԱԿԱՆ ԱՎԵԱՐԿՆԵՐ

ՄԱՌԱՍԷԱՅ Գ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ՏԱԹԵՆԱՔՈՒՄԻ. Հայոց կաթողիկոսն էւ իր ժամանակը: Գրեց՝ Ղ. ՆԵՐՍԷՍ Վ. ԱՆԻՏԵԱՆ. Վիեննա, Միխայիլով Զպարան. էջ 473. գրհ 4 ժր. զուգեղնակամ:

Շատ բարեղէյ մտածութեամբ մըն է որ բազմամտաւ Միխիթարեանը բերուած է այս աւագրաստագրութիւն պատրաստութեան, մեծածառն կաթողիկոսի մը կենանքին և գործունէութեան և ժամանակի ուռումնասիրութեանը նուիրելու համար աւեր յիշատակին, իր մահուան 300 ամեայ տարեդարձին (1637—1933) առթիւ — Մովսէս Գ. Տաթևացի մէկն է արգիւրի աննշմէ որուն ոչ միայն ներկայացուցիչն այլ նաև ու նոյն իսկ կերտողն են իրենց ժամանակին: Մայր Աթոռի երկիւղը, Սիւնէի էջմիածնի փոխարդութեանն վերջն ալ զիս իբր երկու գարիւր միջանոց մասշը փարատող առաջին, ու ամենէն պայծառ դէմն է ան: Իրաւամբ իր անուան է կապուած վերանորոգութեան և վերածննդութեան այն կարեւոր շարժումը, որ իբրմով սկսուած և իր յաջորդներէն՝ Փիլիպպոս Ալեքանդրի, Եակոբ Ջուլիպցիի, Ղազար Ջալեցիի, Սիւնէոս Երևանցիի ևայլն միջոցաւ և յետոյ մինչև ի. դարու սկիզբը աւելի կամ նուազ յաջողութեամբ շարունակուած, Հայ եկեղեցւոյ նուիրապետական կնքորդը գրաւ իրեն արժանի դիրքի մը վրայ: Այս պատճառաւ, իր մասին կարող գրիչն մը մանաւանդ կատարուած ուռումնասիրութեան մը ստուգիւ պէտք է նկատուի ընդ պատմ մը Հայոց եկեղեցւոյ պատմութեան 1507-1633 շրջանի համար, ինչպէս զիստէն է եղած հեղինակին: Լ. Ակինեան իր այդ առաջարկութիւնը կը կատարէ ձեռնահասութեամբ, աչքի առնուին ունենալով իր նիւթը շոշափող ըտրը հրատարակութիւնները, մասնաւորաբար ժամանակակիցներու գրութեանքները, սպասած և անտիպ, յիշատակարաններ և արձանագրութիւններ, օտար և հայ գիւտնական վաւերագիրներ, որոնցմէ ազգայիններէն կարեւոր մասը մը կը թուի տեսած ըլլալ իր վերջին Հայաստանեան ուղեգրութեան ընթացքին: — Գործը բաժնուած է երկու մասերու. Ա. Կիսմքիւն ժամանակը. Բ. Գործունէութիւնը: Առաջինին մէջ, արագ բայց մանրամասն յատկերութեամբ կը բարուի միջոցի անոր ամբողջական կենսագրութիւնը, կանգ առնելով իր կենանքին մէջ մի անգիտուն և անաչ. կը նկարագրուի իր աշակերտութիւնը՝ զառ ոտոք ժամանակին ամենէն նշանաւոր հոգեւորականներէն Սրապիոն Ուռույցիի և Գրիգոր Կեսարացիի. դարագացման և հրահանգութեան փափագով համարողութեանները Ամիթ, եկեղեցւոյն անապատները, մինչև Սինա, Երուսաղէմ և վերադարձն ի Սինաիք. տարաշխարհի մէջ կատարած ուղեգրութեանց և ուխտաւորութեանց ընթացքին չանած ժողովրդակատարութեան և փորձառութեան իր ըր-

նաշխարհին մէջ յանկարծ փոխարկուելը նախանշանաւորութեան՝ ի տես հեղեղնական, վանական, մտաւորական և բարոյական ինկածութեան, որուն թաւոր էր դարձեր, այդ միջոցին մանաւանդ, թուրք և պարսիկ ընդդիմադրութեանց կոխան դարձած Արևիշահայաստանը, էջմիածնի գահուն և իշխանութեան փռեկտուած վիճակը, երբեակ և աւելի արժանակցութիւններու երեսնէ, իր ամենէն ցաւաղին հետեանքներով: Այդ ամէնը Մովսէս Տաթևացիի կենանքի դիմին վրայ տալանցով թիւն մըն է տխուր պատկերներու, որոնց մէջ կը տեսնեն անձնական և դասակարգային շահերու անմիտ կոխը մաքուր արժանիքի մաքուր զուէն դէմ, որ սակայն, իր իտալիկ մտաւեւեւումով միշտ հզօր, քաջալերուած քանի մը մտեւրիմներու սրտակցութեամբ, իր սրբակեց վարքով և առինքնող թեմով, կը տիրանայ արագորէն անաղ ժողովրդականութեան. իր քաղաւկաւորները կամայ ակամայ կը խնայարին իր առջև. Երևանի բռնակցը, Ամիրգանայ խան, կը կապուի սրտանց իրեն հետ և կը ստիպէ նոյն իսկ որ, քաղաքէն ոչ Հատ հեռու, Անանիա առաքելով վերադրուած ուխտատեղիին վրայ կազմակերպէ վանք մը, իր գրութեամբ կազմուած միարանութեամբ մը: Այս յաջողութիւնը չուզէտը կ'ըլլայ իր նորաւոր յաջողութիւններէն: Հետզհետէ, կարճ միջոցի մէջ, իրն եւ քաղաքը լուրջութեամբ Արարատեան նահանգի, ուր Գողթն Վ. Մովսէսի հետ հոգեւոր կենդանութիւն կը նորաւորեցնէ, եկեղեցւոյն թիւնը՝ զոր իր երկկի մեծ ստիպը Մեղիթեանցի կաթողիկոս Սիրայոստ կուտայ իրեն 1625ին, իր իսկ դատարկութեամբ Ս. Անանիայի մէջ, էջմիածնի լուսարարութիւնը՝ որ արտին կը մաքրագործէ և կը բարեկարգէ վանքը, և անոր մշտական ապահովութեան յաջողութեամբ կը դրաւ ամենէն սերտը, և վերջապէս կաթողիկոսական արժան, ուր կը բարձրանայ 1629ին սկիզբը, և շոր ու կէս տարւոյ կարճ բայց բազմաբարձր պայտօնաւորութեան մը վերջ կը վախճանի 1633 Մարտ 21ին, այդին լուրթեան համար ծանր սուգի օր մը: — Լ. Ակինեան այս ըտրը կը ներկայացնէ դասաւորած զլուսաւորութեանը, յաջակ ու կենդանի արտայայտութեամբ, թուականներու, մասնաւորաբար ձեռնագրութեան և մահուան, վերջնական հնչողմով: Գործին այս Ա. մասին մէջ յատկապէս շահեկան են Ը. Գուլիքը, ուր իրապայտօրէն կը ներկայացուի քաղաքական դժբախտութեանց և ներքին անկայնութեանց պատճառաւ քայքայման ժառանգած էջմիածնի վիճակը. Թ. Գուլիքը՝ ուր կարելի ելածին չափ կը լուսարարուի դէմքը Աւետիս կաթողիկոսի, որ ժամանակին ամենակիցներէն էր և Երուսաղէմի մէջ Պարոն Տէր Գրիգոր պատրիարքի ձեռնադրելը, և որ, սակայն իր հանգաբար բարքին և անպաշտէ կենանքին համար առաւարտ իսկ չէր եղած՝ Դաւիթեանց յաջորդութեան վերջապէս, Ժ. Գուլիքը՝ որ նուիրուած է Միխիթա վարդապետի կուտած անձի մը, որ ոտու ճղնաւորի և ռեւագործի, խուժանակութեան և աղանդաւորի խառնակ խնայողութեամբ անհիմն թիւ մըն է, և:

նայ այս տեսակետին դիտուած ատեն: — Աւելի պարզելով, մեր պատմութեան ամենէն նեղ օրերուն, երբ վատաստեալ խաբարէր բոլոր քրիստոնէայ Տէրութեանց վրայ ամենազօր ազդեցութիւն մ'ունենալու կարծիքն ունէր և կուտար այլոց հետ, մեր ժողովուրդէն ոմանք մտածումը ունեցան երկրորդական կէտերու շուրջ ղոհողութեան, յառաջ քաղաքական բարիքաւորութիւն, բայց շուտով պատմութեամբ եղած, նստանշեցին չվաւորեալ, չհասնող, սակայն, երբեք չզարգեցող իր հաւատոյ տարածման փանքերը: Լէնկիթմուրեան նախնիներէն վերջ, թուրք-պարսկական ոռոխութեանց տարածման շրջանին, երբ Հայաստան գոյութեան արաւոր ճգնաժամը կ'աղբերէր, հոն հաստատուած Հատին առաքելութիւնները նորէն չաւարտեցին առիթը: քաղաքական պայտանքութեան, նախնական նպատակ, սպազորութեան, հայերէն Աստուածաշունչի հրատարակութեան և զարգացի ու ամենէն չտոյր ջուղայեցին Հայոց Եւրոպական նահանգներուն մէջ առեւտրական դիւրութեան խայծեր ցուցնելով կենսիքի գոհաւորին պայմաններու մէջ տուայտող մերայնոց: պարտաւոր երկուստեք միշտ և շուտով յաշտողն յայտին: ու իրերը չկրցան անցնել ազգին խղճմանը: ընդունուած գիծին անգին: Այս է այս դատուն վերաբերուած այդ յարաբերութեան ամբողջ էութեանը: վաւերագրերու — թղթակցութեանը էլ միմիայն և է. Տ. Ժողովոյ, կամ այս վերջիններ և նախնական լատին միտիններ միջև, արձանագրութեանը է. Տ. Ժողովոյ կային —, որոնցմով ծանրաբեռնուած է այս գրքին վերջին մասը: Գաւառութիւն կաթ. հաստատոյ ի Հայաստանէ կարծես տալով անոր, զայն միայն կը հաւատաստեն: Գա՛մ բացառող միտում ինչպէս է Միլլէրիսի կաթնի կոտորի կողմէն չափող մէկ նամակին մէջ, և կամ միջուկները սիրտը յարաբերութեաններ և անկախութիւններ, ու Հռովմէն միշտ յարձնաբարութեան նախնական իր առաքելութեան հետապնդելու և մասկելու Հայոց մօտ միութեան գործը: Գարգան շատ աւելի պարզ է Մովսէսի կաթնի կոտորութեան օրով: Թէ՛ նիկոյի ամբարշտութեանց երեսն բռնադատուած եկեղեցիներ համար Գաղին և Լեւոյ արքունիքը ըրած դիմումներուն, և Թէ՛ իրեն և իրեններուն հետ ստեղծ տեսակցող պապական ներկայացուցիչներուն ուղղած խօսքերուն մէջ չկայ գոյն նշույլ մը զաւանակաւ տեղատուութեան: Գայով Գրիգոր կեսարացիէ առ Մովսէս, իրեն վարձապետէն աշակերտին գրուած խիտ աղղարաւորքին, անիկա Պոլիս հասած չափազանցեալ լուրերու կամ լատիններէ տարածայնեւած դրոյշներու հետեւները միայն կրնա լինել ինչ աշակերտ միայն կրնա ըլլալ: Հ. Ակինեան քաջ գիտէ Թէ Մովսէսով և իր գործակիցներով կազմակերպուած եկեղեցական, վանական, իրթական և քաղաքական ձեռնարկը չարք բան չէր եթէ ոչ վերկենցաղումը դեռ երկու զար առաջ իր բարձրագոյն պարագումին վրայ եղած Սուրենայ զարգացին, որ Արարիկեանց, Գլաթիանց, Ռոտտի և Տաթիկի վանքերուն մէջ հոգեւորական

բանակ հասցուցած էր Ունիթոսեանց յարձակումները վերջնական համար: Մեծ Անպատիւ և իր քորը միջատաններուն կազմակերպելը չէր կրնար տարբեր ուղղութեան հետեւիլ: Հ. Ակինեան կողմէն այդ մասին յառաջ բերած պատմաբանական ընդլայնումները՝ ի հակառակէ՛ն՝ զայն միայն կ'ապացուցեն: — վերջին քանի մը զուգահեռութեան մէջ կը խօսուի Մովսէսի և Փիլոսոփի վարարեւութեանց վրայ, առանց բառ մ'իյն ըսելու այն վերջիններ երկերես նենգութեանց մասին, ընդհանրական անկարելիով անոր առաքելական և գրական ասպարէզներու մէջ արդիւնաւէտ(!) գործունէութեան: Հայ վանաւանդութեան և (Հռովմի) Ս. Աթոռոյ, այսինքն Ջուլայեցի Հայեցուն ընծայուել խոստացուած դիւրութեանց մօտին՝ ի դին հաւատոյ, Հռովմի մէջ զարգացող մը բանալու փորձերու մասին, որոնք չըմտլիկ հուր խաղեր միայն եղան մինչև վերջը: Հռովմի մէջ հայերէն տղարանի մը մասին, որ կար արդէն Հայոց մէջ լատինական դրուածքներ միայն տարածելու համար, իսկ երբ առաջարկներ եղան անկէ հայերէն Աստուածաշունչի մը հրատարակելու, դաւանական սակարկութիւնները նորէն խափանեցին զայն: — վերջին դուրսն է Մովսէսի կաթնի կոտորելու իրեն մօտեանցիքը վերաբերուածը, ուր մտնաւորարար յառաջ իր երեսի Տաթիկայն ու զգայուն մէկ ուրբեցը իր առաջին Մալայեան Ունայեցույ մասնուն վրայ, գրուած՝ անշուշտ՝ երկտասարդ հասակին, արձակ և տաղաչափաւ կոտորուող նախնեցանքի մը կը յաշտողներ այլաբանական նախադասութեանը դասաւորուած երկտասուններ, զարծեալ խառն վերջարանով մը: արտաւել և զողոր զգացումներու վեցեցիկ հիւսուածք մը, որ գրելու ընտանը շնորհք մը կը մատնանէ սփռալարի: — Ունայեցույ խառնութեան Հ. Ամստոնի մէջ հրատարակուած ատեն Հ. Ակինեան անոր վերջը գրած էր Մովսէսի նկատմամբ իր անխառն դատարանը յայտնող վեցեցիկ զրուստական մը, հեղաբարկութեան վերնագրին տակ: Այդ էջերը հատորին մէջ փոխադրուած են Ա. Մասին վերջը (էջը 145-146): Այժմ, Ունայեցույն ի գովելու Մովսէսի գրած արտաբան տալերը, գրուած իրեն փակուած բոլոր գործին, աշխատեալ տալարի կ'ընծային իրեն նուիրուած այս գիրքն ամբողջ:

ՏԵՄ.

ՆԱԽԴԱՐԱՆԻՔ ԵՒ ՆՈՒՍԻՔ

✽ Արդարութիւնը միտ առաջինութեանց գիտելուն հ: (Մարկոս Աւրելիոս)

✽ Սուր յաղթանակներ կը տանի, խնցուկանքները քաղաքական գերագահութիւններ կ'ապրանային, արդարութիւնը միայն կը պատահուէր յաղթանակային պայմաններու (Սիլվեստրէ)